

AZ ÉRTELMISÉGI HAGYOMÁNYKÉPVISELET ÉS AZ ÉRTELMISÉGI SZEREP MEGÚJÍTÁSA Németh László *Négy próféta* című drámáról

Lehet-e, álláspontunk komolyságára és értelmességére igényt tartva, kételkednünk abban, hogy a próféták, de akár a pátriárkák is ténylegesen éltek, és mint írva vagyon, a hagyomány képviselőit, az isteninek tekintett igazság érvényesítésén fáradoztak? Micsoda kicsinyes gyanakvás, a kultúrtörténet mély, belső logikáját meggondolatlanul vagy éppen torz tudatossággal romboló felelőtlenység azt állítani, hogy az arisztokratikusan berendezkedett középkori Európa vezetőinek legjobbjai, vagyis azok, akiknek voltak önálló, konstruktív elképzeléseik, s akiknek teljesítménye a dolgok alakulását történelmi léptékben végül is meghatározta, nem a létigazság kultúrtörténeti tapasztalatát őrző hagyományt képviselték volna, nem az igazság életbeli érvényesítését tartották volna feladatuknak! És vajon vitatható-e a újkori humanistákkal kapcsolatban, hogy amazokhoz hasonlóan éppen erre törekedtek, illetve az, hogy erőfeszítéseik az el nem hallgatható kudarcok ellenére egészükben lenyűgöző eredményekkel jártak?

Mindezek megfontolása után az a kérdés merül föl bennünk, elképzelhető-e, hogy mára, századunkra ez a több ezer éves folyamat valamilyen különös véletlen, valamilyen fatális esemény következtében megszakadt, valamint lehet-e mértéktájon, józannak tekinteni azt a szemléletet, amely az ilyenfajta föltételezéseket komolyan veszi? Érdemes mérlegelni azt a körülményt, hogy aki az értelmiségi szerepvállalás jelenbeli lehetőségében kételkedik, az nem értelmiségi, hiszen mi teszi az értelmiségit értelmiségivé, ha nem az általa betöltött szerep. De az sem tekinthető értelmiséginek, akit az ilyenfajta vélekedések az értelmiségi szerepvállalástól eltántorítanak, hiszen mikor és kitől kért és fogadott, kérhetett és fogadhatott el tanácsokat az értelmiségi saját szerepvállalásával kapcsolatban. Az értelmiséginek sosem volt kétsége afelől, hogy az ő föllépése a lét rendje szerint van, hiszen az értelmiségi föllépés nem más, mint a lét rendjének a kinyilvánítása. Hogyan lehetne hát akár ma is bármiféle kétsége a saját föllépésével kapcsolatban?

Az értelmiségi szerep lehetőségére és kívánatosságára irányuló kétségek nem az értelmiségi kétségei, hanem a polgáré, aki mind a mai napig nincs meggyőződve a maga létének ontikus megalapozottságáról, aki létezését az immanenciában, a véges dolgok között igyekszik bebiztosítani, s aki értetlenül és gyanakodva fogadja a transzcendens igazság történelmi tapasztalatának, a kultúrhagyományak az életbeli érvényesítését célba vevő értelmiségi erőfeszítéseket. A polgár nevenséges kétségeit nem kell komolyan venni. Hogyan is lehetne a polgár illetékes az értelmiségi dolgában? De magán a jelenségen érdemes elgondolkodni, érdemes megvizsgálni, mi miatt van az, hogy manapság a polgár, több-kevesebb zavart keltve, belekontárkodhat az értelmiségi dolgába.

A szóban forgó furcsa szerepzavar okát abban látjuk, hogy bármennyire

meg van győződve az értelmiségi a maga szerepvállalásának ontikus megalapozottságáról, egy ideje ez a személyes belátás már nem elegendő, hogy a korábbi, tradicionális kereteit elvesztő, modern polgári társadalomban az értelmiségi szerep zavartalan, eredményes betöltése az értelmiségi személyes belátásán túl megköveteli e szerep mibenlétének és mi végett voltak a polgárral való beláttatását, vagyis az értelmiségi hagyományképviselő kérdéseinek elemző kifejtését, intellektuális megvilágítását is. Meg kell magyaráznunk a polgárnak, hogy bár nem tud róla, az ő léte is ontikusan megalapozott, s minthogy az emberlét ontikus megalapozottsága a legközvetlenebbül az értelmiségi szerepvállalásban realizálódik, létének ontikus alapjait a polgár az értelmiségi hagyományképviselőnek köszönheti, és akkor viselkedik értelmesen, akkor elégti ki akárcsak a polgári józan ész követelményeit, ha az értelmiségi szerepvállalás lehetőségét és szükségességét nem vitatja, ha nem teszi kicsinyes gyanakvásaitól megszállottan kérdéssé annak általános emberi és sajátos polgári szempontból való kívánatosságát.

Németh László életművének kitüntető sajátossága, hogy a magyar irodalomban, sőt az európai irodalmak összességét tekintve is a legátfogóbban s a legközvetlenebbül tapasztaltatja meg az értelmiségi szerepvállalás körüli zavarokat, a polgári mentalitásnak az értelmiségi hagyományképviselő ügyében folyó szereptévesztő megnyilatkozását, azt a problémát, amely mára megfogalmazandóvá, kimondandóvá vált. Éppen rendkívülisége, a maga nemében egyedülálló volta miatt nem könnyű beláttatni a Németh László-i életmű kultúrtörténeti jelentőségét azokkal, akik ezt a jelentőséget, rendkívüliséget vitatják, sőt azokkal sem, akik szándékaik szerint elismerik, de közben a feladathoz felnőni nem tudván, ezt a jelentőséget akarataik ellenére elhomályosítják, ezt a rendkívüliséget elsekélyesítik, az életműben megtestesülő teljesítményt többé-kevésbe magukhoz hasonlítják.

Nem egyszerű meggyőzni a mai művelt olvasót, Németh László mai tisztelőit arról, hogy például az *Iszony*, ez, a modern tudatregénynek a poétikai vívmányait, szemléleti frissességét a magyar irodalomban programszerűen meghonosítani igyekvő alkotás nem pusztán és nem elsősorban a polgárosodás hazai problémáiról, társadalmunknak a polgárosodás nagyon is kívánatos folyamatával szembeni úgymond makacs és érthetetlen ellenállásáról szól. Nem egyszerű belátni, hogy ez a regény, mint talán a szerző összes többi regénye is annak a transzcendens vagy ontikus értelmiségi pozíciónak a kimunkálását veszi célba, amelynek megképződése nem függ a polgárosodás ügyének előbbre jutásától vagy elmaradásától, hiszen ez az értelmiségi nem teremtménye a polgári társadalomnak, hiszen próféta módjára éppen maga hivatott a polgári viszonyok kialakítására. Így például ennek a transzcendens értelmiségi szerepnek a nem tudatosult és a maga értelmes kifejezési formáit nem találó olthatatlan, tragikus vágya hajtja Kárász Nellit sötét, irracionális megnyilvánulások irányába, a világgal és magával folytatott kilátástalan viaskodásba, és ez a vágy hatja át a mű alkotóját, Németh Lászlót is, illetve kellene, hogy áthassa a mű minden, a hamis konvencióktól, lapos közhelyektől és szellemi eltévelyedésektől szabad olvasóját.

Nem könnyű beláttatni azt sem, hogy a *Gallileiben*, talán Németh László legjelentősebb drámájában — annyi egzisztencialista vagy egzisztencialisztikus alkotással ellentétben — a szerzői intenció nem sugallja a csapdaképzet metafizikai

dogmájának elfogadását, hogy e dráma sajátos eredetisége éppen abban áll, hogy bármiféle intellektuálisan prezentálható kitörési lehetőség hiánya ellenére a hős milyen morális szigorral hibáztatja magát, hogy micsoda konok következetességgel utasítja el mindvégig az állítólagos metafizikai szükségszerűségekből vagy történeti adottságokban rejlő hamis önfölmentési lehetőségeket. Hát nem az értelmiségi föltétlen szerepvállalási igénye ez, még akkor is, ha a jelenben intellektuális megvilágításának hiányában nem realizálódhat, ha a hős nem töltheti be közmegelegetésre az igazság érvényesítésének feladatát?

Az életmű jelentőségének megragadása szempontjából kulcsszerepe lehet a *Négy próféta* című bibliai témájú és — Németh László esetében szokatlanul — verses formában írt drámának (illetve négy egyfelvonásos kisdrámának), ennek a meglehetősen különös és eddig kellőképpen nem méltatott alkotásnak. A történelmi dráma ugyan a szerző kedvelt műfaja, és bibliai történeteket drámai alkotásai témájaként irodalmunkban már Madách is választott. Míg azonban Madách a XIX. század szemléletének megfelelően egészében romantizálja a Bibliát, a nemzeti liberalizmus eszméit keresi és találja meg benne, Németh László részben Nietzschehez kapcsolódva, részben a modern teológia és bibliamagyarázat eredményeit kamatoztatva, a Biblia hiteles értelmezésére törekszik, és ezáltal lehetőséget kap arra, hogy az értelmiségi szerepvállalás jelenbeli zavaraitól eltekintsen, hogy a hagyomány értelmiségi képviselőjének föltétlenségéről, ontikus megalapozottságáról való személyes meggyőződésének, ennek kora gondolkodása által nem igazolt eszmének közvetlenül hangot adjon.

A *Négy prófétára* úgy tekinthetünk, mint a személyes megnyilatkozásnak a mi személytelen korunkban egyedül lehetséges és minden naplónál, levélnél vagy vallomásnál célravezetőbb formájára, hiszen a szentimentalizmus és a romantika által kimerített szubjektív megnyilatkozási formák, mint kiderült, a személyességet többé nem garantálhatják, a személyesség forrása ezután csak közvetlenül a tanszcendens lét lehet, amelyet a személyességre minket megtanító bibliai hagyomány Istennek nevez. A bibliai témájú kisdrámákat megíró és a prófétákat ábrázoló Németh László olyannak láttathatta magát, amilyennek ő saját magát látta, s amilyennek az ember dolgaira a lét örök igazsága felől tekintő Isten láthatta őt, az igazság életbeli képviselőjének feladatával fáradhatatlanul birkózó szolgáját. E különös mű a lélektani regények és a történelmi drámák szerzője számára lehetővé tette, hogy eltekintsen azoktól a zavaroktól, amelyek az értelmiségi szerep intellektuális megvilágításának hiányában, az értelmiségi és a polgári szerep keveredése, összetévesztése nyomán támadtak, s amelyek századunk minden emberének életbeli megnyilvánulásait befolyásolták, sőt a többségben, a döntő többségben e torzulások véglegességének vagy éppen helyénvaló, normális voltának téveszméjét alakították ki.

A jelenségek látszatvilágára összpontosító lélektani regények és történelmi drámák közegétől a létünk alapjait feltárni hivatott bibliai témához fordulást azonban nem az író önmagával való szembenézésének igénye, ez a sajátosan pietista mozzanat motiválja (motivációnak az nem lenne elég), és nem is az önértelmességnek, az önigazolásnak — önmagában nagyon is érthető, de inkább spirituális kifáradásra utaló, mintsem a szellemi készenlétet tanúsító, az új távlatok nyitására

nak lehetőségét ígérő — vágya. Az értelmiségi szerepvállalás ontikus jellegének megfelelően kielégítő adott esetben csak a kultúrtörténeti motiváció lehet, amelyre egyébként többek között a mű megírása előtt egy évtizeddel keletkezett drámaterv is utal a *Kis nép, nagy lélek* címmel, az ott javasolt népdráma műfaji meghatározással és azzal a kritikai megjegyzéssel, hogy a mai laikus olvasó — jelentős mértékben a fordítás hibájaként — szinte teljesen elveszíti a Bibliában a történelmet. Nem foghatunk túlságosan mellé, ha az 1954-ben keletkezett drámaterv és az 1964-ben megírt *Négy próféta* kultúrtörténeti motívációját 1956-hoz, az 1956-os esztendő népmozgalmaihoz és — méltán mondhatjuk — kultúrtörténeti jelentőségű eseményeihez kapcsoljuk.

Az 1956-ban történeteket az teszi biblikussá, hogy az utóbbi kétezer évben, askinyilatkozatástörténet lezárulása óta megmagyarázhatatlanul egy nép a civilizáció rendszeréből és keresztény népek közösségéből kiszakítottan, tényleges erőforrások hiányában és a külső támogatás reális esélye nélkül, kizárólag a maga kiválasztottságának, kultúrája létben gyökerezettségének, transzcendens megalapozottságának élményére támaszkodva fordul szembe azokkal a hatalmakkal, amelyeket a Babel tornyát építő, létük ontikus megalapozottságáról megfélemező civilizációk jelentenek. Bár minderről a benne munkáló szellemi-kultúrtörténeti tapasztalatnak engedő, de adekvát kifejezés hiányában valamiféle demokratikus szocializmus eszméjét hirdető nép nem tud, bár mindezt a történeteket értelmező író, e nép prófétája megfelelő fogalmakkal nem rendelkezvén, allegorikus nyelven mondja el, bár mint tudjuk, a keresztény egyetemesség korában és az annak jegyében kibontakozó világcivilizáció körülményei között a kulturális kiválasztottság meghirdetése értelmetlen volna, ugyanakkor nagyon is időszzerű és nagyon is kívánatos e kiválasztottságélmény munkálkodása és jelenségének írói ábrázolása, mert az értelmiségi kultúráképviselő intellektuális megvilágításának, az értelmiségi szerepvállalás megújításának az egész világcivilizáció számára való kezdeményezését ígéri. Hiszen e kiválasztottságélményben az az értelmiségi hivatástudat nyilatkozik meg, amely ugyan Ábrahámtól a legújabb korig minden értelmiséginek a sajátja, bárhol és bármikor is élt legyen a földön, de amely hivatástudatnak a létben gyökerezettsége, kultúrtörténeti léttapasztaltató jellege csak a bibliai időkben, valamint itt és most, ebben a maga nemében egyedülálló eseményben mutatkozott meg. Napjainkban, amikor az értelmiségi szerep megújítása az értelmiségi hagyományképviselő kérdéseinek intellektuális megvilágítása nélkül nem képzelhető el, elsőrangú fontosságú annak a kultúrtörténeti összefüggésnek a világos és határozott belátása, amely a mai, szerepvállalásának kultúrtörténeti gyökereiről nem tudó értelmiségit a magukat Isten hírnökének mondó bibliai prófétákkal összeköti.

Az 1956-os fölkelés Németh László által sugallt prófétikus, kultúrtörténeti értelmezésének hitelességét közvetve az is tanúsítja, hogy az események tudományos-történeti, ideologikus-politikai értelmezése mindmáig mennyire megoldatlan, hogy a kérdés a diktatúra megszűnte után sem jutott igazában nyugvópontra. Közben nincs kétségünk afelől, hogy a fölkelés az egyetemes kultúrtörténet eseménye, s mint ilyen az üdvtörténet része, hogy az azt átélő és a demokratikus berendezkedés révén életét a lét szilárd alapjára helyezni akaró kultúrközösség

úgymond az isteni igazság erejét és szépségét tapasztalta meg, a mozgalom nem polgári, a létfelejtő civilizáció rendszerébe nem illeszkedő jellege miatt értelmetlennek találjuk a forradalom kifejezés használatát, és a forradalom-ellenforradalom vitában, ebben a kilátástalan huzavonában annak következményét látjuk, hogy e szó bevonásával a jelenség megítélésére alkalmatlan liberális felszabadító, kultúra-tagadó gondolkodásnak adunk teret. Ugyanakkor nem kevésbé indokolatlan a szocializmussal kapcsolatos ötvenhatos illúziókból a korabeli törekvések demokratikus jellegének elégtelenségére következtetni, hiszen fogalmi pontatlansága, politikai illuzórikussága ellenére éppen a demokratikus szocializmus formula fejezte ki annak idején a létigazságot megtapasztaló kultúrközösség élményét, és végül is mi másra kell a demokráciát alapítani, ha nem erre a liberális demokráciafelfogás nyilvánvaló elégtelenségének megtapasztalását követően. Mind az egyik, mind a másik esetben az immanens kézzelfoghatóságot végső elvnek tekintő, a gondolkodást intellektuálisan megalapozó polgári mentalitás foglyai vagyunk, és képtelenek bizonyulunk a kultúrtörténet paradox logikáját, a személyesség létalapozó erejét belátó értelmiségi pozíció elfoglalására.

Németh László viszont erre tesz kísérletet, amikor a polgári regényforma és a polgári dráma mögé rejtett kultúrtörténeti parabolák — egyebek közt az *Izrony* és a *Galilei* — után bibliái tárgyú népdramát ír, valamint amikor ebben a népdramában, a *Négy prófétában* allegorikus formában 1956 kultúrtörténeti jelentőségének megragadására és történelmi tanulságainak levonására törekszik. A nemrég még a maga polgár voltának szinte asszonyi kiszolgáltatottságát felpanaszoló, a kilátástalan magányos háborgásait görög tragikus hősnőket idéző regényfigurák szájába adó író most mintegy küldetését beteljesítve, magáért felelősséget vállaló férfiként, népe sorsának a gondjait magára vevő prófétaként jelenik meg. Itt van például Hosea, aki — mondjuk Kárász Nellivel szemben — nem a cigányos Takaró Sanyik áldozata, vagy akit a drámabeli Galileivel ellentétben "a kor az igazsághoz ragaszkodása ellenére sem kényszerít hazudni", hanem akinek "az igazság tüze, az Isten ítéletéül sülő cipő összeszobi a száját", és aki a "népekkel űzekedő parázna Izrael" számára úgy reméli az Úr bocsánatát, ahogy ő maga "irgalmasan visszafogadja szajha feleségét". Mennyire a lét csak személyesen megélhető paradox törvényeinek, az isteni örök igazságnak a megtapasztalója és hirdetője az a Jezaia (Ézsaiás), aki belátja, hogy a "politika a világtörténelem sodrásával szemben bogarak futkosása", akit nem az ország politikai feldarabolásának ügye, hanem az foglalkoztatja, hogyan "válik el az Istenben bízó maradék a kárhozatba menőktől", s aki az ellenség eltakarodása láttán győzelmét ünnepelni akaró népek bűnbánatot hirdet mondván: nem a nép győzött, Istené a dicsőség. Milyen megrendítő és mekkora értelmező erőfeszítést igénylő ellentmondás, hogy a népért aggódó Jeremia "a babiloni hódítás előestéjén igával a nyakában a templom kapujában a népet meghódolásra szólítja föl, mert saját állama, saját civilizációja fenntartásánál fontosabbnak látja a nép szellemi-kulturális függetlenségének megőrzését. Vagy ott van a némaságot fogadott Ezekiel, aki éppen akkor szólal meg, akkor kezdi hirdetni az általa megtapasztalt igazságot, amikor a többiek úgy vélik, minden elveszett, amikor a számukra elképzelhetetlennek vélt csapástól megbénítottan, Salamon kőből rakott temploma leomlásának hírért hallva elnémulnak.

Hát vajon nem az értelmiségi szerep megújításán fáradozik-e az a Németh László, aki a polgári nézőpont abnormális, arányt tévesztő eluralkodása idején ezt a szerepet ősképhez, a bibliai próféták szerepéhez vezeti vissza? És vajon nem prófétája ő valamiképpen ennek a sajátos kultúrtörténeti sugallatot hordozó népnek, amikor látszólag minden racionális megfontolást megcsúfolva, egyfelől népe történelmi önkifejezésének módozatait keresi, másfelől pedig e népet az idegen hatalom elfogadására, az idegen isten erejének, a civilizáció istenének elismerésére, a Jahve által kiszabott büntetés elviselésére biztatja? És talán nem az egész civilizált világ kulturális megújulásának, a létigazság kultúrtörténeti megtapasztalására való képessége fenntartásának ügyét szolgálja-e ez a nacionalistának mondott — hol bélyegzett, hol tisztelt — író, amikor a nemzet történelmi megpróbáltatásaiban arra keres, lát lehetőséget, hogy azok árán e nép és minden más nép kultúrája, amely mindmáig a polgári nacionalizmus romlandó díszével ékítette magát, megtalálja valódi alapjait: bizonyos mértékig ahhoz hasonlóan, ahogy a bibliai zsidóság esetében történt, amikor is "Salamon temploma eltűnt, Isten helyi istenből a csillag Seregek Urává alakult át, majd minden nép urává, a zsidó nép pedig bűnbe esett népből a bűnhődésen s a megtisztuláson át egy nemzetekbe szétszórt s nemzetek fölötti nemzeté".

Mint egyetlen történelmi analógia, a zsidósággal vont párhuzam sem szó szerint értendő. Az értelmiségi szerep megújítása, a civilizációs létesítmények, az állami intézmények mögött a kultúra szellemi alapjainak felkutatása éppen hogy nem a kulturális léttapasztaló képességnek a feladását, az igazság életbeli érvényesítéséről való lemondást jelenti, amint az, mint tudjuk, a bibliai idők lezárultával a zsidóság esetében történt. A hagyományát őrző, de kultúráját felfüggesztő zsidóság sorsa valami mást példáz, azt, hogy a hagyomány szellemi alapjait, transzcendens tisztaságát mindenáron, még — abszurd módon — a kultúra felfüggesztése árán is őrizni kell. A civilizációs erőfeszítésektől magukat távol nem tartó, a polgári mentalitást saját körükből ki nem záró, a polgári kultúratisztelet lehetőségében bízó, sőt jelentőségét eltúlozva evidenciálisnak tekintő, az egyetemesre törekvő keresztény kultúrák az elmúlt kétezer évben értelemszerűen nem örködtek ilyen következetességgel hagyományuk tisztaságán, a múlt keresztény társadalmában többé-kevésbé elmosódott az igazság transzcendens jellege. Nietzsche (akit Németh László idéz drámavázlatában) erre utal, amikor azt állítja, hogy "az Újszövetség csak finomkodó, rokokó utóhang az Ószövetség hatalmas tömbjéhez".

Nietzsche nyilvánvalóan pontatlanul fogalmaz, amikor a zárt keresztény társadalmat a keresztény hittel, a keresztény hit aktuális kifejezési formáit pedig az Újszövetség, illetve a Biblia kultúrtörténeti jelentőségének kérdésével cseréli föl. Megállapítása érthető tiltakozás a zárt keresztény társadalom lehetőségeit már kimerített szemléletmódja ellen, de fogalmi tévedése azt jelzi, maga is belül áll azon a szemléletmódon, amely ellen tiltakozik, és meghasonlott, lázadó pozíciójában nem képes kiegyenlítően ítélni. Meghasonlottságát az magyarázza, hogy a polgár analitikus kifejtést követelő pozíciója őt magát is megzavarta értelmiségi hivatástudatának gyakorlásában, minthogy a válság megtapasztalása ellenére a

léküzdéséhez nélkülözhetetlen eszközökkel nem rendelkezik, nem képes hivatásának intellektuális megvilágítására.

Nietzsche kora keresztény polgárait mehökkentve az Újszövetséget finomkodó, rokokó utóhangnak nevezi, mivel az Ószövetséggel ellentétben az nem beszél polgár- és értelmiségilét ontikus kettősségről, nem dramatizálja azokat a súlyos problémákat, amelyeket viszonylagos összhangjuk fenntartása jelent. Ugyanakkor Nietzsche kora polgáraihoz hasonlóan képtelen megérteni Jézus tragédiáját, azt, hogy emberi sorsában ő is ennek az Ószövetséget átható és a legújabb korban ismételt jelentkező, sőt magának Nietzschének a személyiségét felmorzsoló konfliktusnak esik áldozatul, miközben sorsának beteljesítésével, evangéliumával a kérdés kultúrtörténeti megoldásának biztosítékát szolgáltatja. Nietzsche nem ismeri föl, hogy Jézus eleven kapocs az Ó- és Újszövetség között: egyfelől az utolsó próféta, aki a kultúráképviselő értelmiségi szerepére kiválasztott nép sorsáért felelősséget érez, aki még hordozza polgári és értelmiségi szerep ontikus kettősségének súlyos tapasztalatát, másfelől az ő tanításainak szellemében szerveződik meg majd az az új keresztény kultúra is, amely a választott nép kultúrájával ellentétben a jövőben polgárt és értelmiségit egyaránt magába fogad, amely a Biblia szellemében, de a Biblia népe számára még ma is érthetetlenül megoldhatónak mutatja polgár és értelmiségi békés egymás mellett élését, egyetemes kíván lenni.

Érdeemes megfigyelni ugyanakkor, hogy Nietzsche, aki oly kevés megértést mutat a zárt keresztény társadalom, e kétségtelenül viszonylagos szerepű történeti képződmény iránt, és aki az általa megtapasztalt ellentmondásoktól szétziláltan oly kevésbé érti a kor szellemi horizontja által lehatárolt önmagát, micsoda szenvedélyes beleérzéssel sejti meg és mondja ki Jézus kultúrtörténeti küldetésének a zárt keresztény társadalmon túlmutató voltát, amikor egyebek közt azt mondja, hogy egyetlen igazi keresztény volt, és azt is keresztre feszítették. A zárt keresztény társadalom dekadenciája, közelgő összeomlása miatt értelmiségi szerepvállalásában korlátozott gondolkodó aforisztikus kijelentésével mintegy azt jelzi, hogy Jézus meggyilkolásának mindaddig részesei vagyunk és maradunk, amíg az értelmiségi szerepvállalásnak az — új nyílt, személytelen mentalitás eluralkodását követő — ellehetetlenülése ellenére megelégszünk föllépésének eszkatalogikus értelmezésével, amíg e föllépés kultúrtörténeti jelentőségét nem tudatosítjuk, és nem realizáljuk azt a kultúrtörténeti biztosítékot, amit az ő személye, tanítása, az értelmiségi föllépés szükségességének és a lét rendje szerint való voltának intellektuális megvilágítása tekintetében jelent. Az értelmiségi föllépés elvi lehetőségét és gyakorlati szükségességét tagadó modern polgári társadalomban, amelyben a keresztény eszkatológia önmagában már nem képes az értelmiségi szerepvállalást megalapozni, az evangéliumi tanítás kultúrtörténeti értelmezésének hiányában az igazság létében kételkedő Pilátus és az igazságot elutasító Júdás szelleme kísért, az a benyomás szuggerálódik, hogy a próféták kora, illetve a zárt keresztény társadalmon belüli értelmiségi föllépés mint egy korábbi, naiv állapothoz kötődő jelenség múló epizód volt, s ezért többé vele nincs mit foglalkozni.

Németh László a XX. század közepén Nietzschével ellentétben nem marasztalja el állítólagos életidegen finomkodásáért az Újszövetséget, nem gondolja,

hogy a kereszténység a Nyugatot enerválta volna, hanem az Újszövetségben, a kereszténységben a vadság nagyon is szükséges megfőkezőjét látja. De felemás módon a prófétaaszellemtől, az értelmiségi kultúráképvisellettől áthatott Ószövetségre mégis úgy tekint, mint amely civilizált körülmények között tovább ápolja a nomád népek kegyetlen szigorát, és századunk új barbárságában — diktatúráiban meg világháborúiban — egyenesen az Ószövetség szellemének a feltámadását véli fölfedezni. Ezt a felemás vélekedést az magyarázza, hogy miközben a századunkra kialakuló nyílt, a létre kérdező szemléletnek megfelelően Németh László az európai civilizáció ontikus megalapozásának lehetőségét érzékeli, az igazság kulturális tapasztalatát továbbra sem képes a lét egyetemes szempontjához kapcsolni, hanem az élet irracionális, immanens közegében elmeríti.

Éppen ezért az értelmiségi hagyományképviselő megújításának szükségét megtapasztaló, írásaiban másokkal megtapasztaltató, sőt annak megvalósítása érdekében Nietzschevel szemben már komoly erőfeszítéseket tevő Németh Lászlónak sincs módja intellektuálisan megvilágítani a hagyományképviselő értelmiségi szerepkörét, hanem az értelmiségi kultúráképviselőben Nietzschehez hasonlóan és a polgári látásmódtól meghatározottan bizonyos mértékig a civilizáció rendjét megbontó nyers irracionális késztetések megnyilvánulását látja. Bár Németh László a keresztény tanításnak az értelmiségi föllépést reguláló, szelídítő szerepét elfogadja, e föllépést mégis a civilizációs létrekérdéssel azonosított, polgári jellegűnek ítélt kereszténységen kívül álló tényezőnek tekinti, a keresztény kultúrát a krisztusi tanítással beoltott vadalynak fogja föl, vagyis végeredményben az immanenciában elmeríti. Ennek megfelelően az Ószövetségben az Újszövetséghez képest a polgári evolucionista gondolkodás jegyében a kinyilatkoztatásnak egy korábbi, kevésbé kifinomult és az utóbbi által meghaladott fokozatát véli felismerni. A próféták iránti szimpátiája tehát kettős gyökerű, egyfelől az egyetemes keresztény Isten-felfogás előkészítőit üdvözli bennük, másfelől a zsidó kulturális öntudat, az immanensen értett "néplélek" kifejezőiben a magyar kulturális öntudat, "néplélek" hordozásának feladatával küszködő értelmiségi ismer magára.

Ha Krisztus mártírúriában nem akarunk pusztán melodramatikus felhangokkal ékített időtlen misztériumot látni, ha a krisztusi megváltás által kínált kultúrtörténeti biztosítékot nem akarjuk elvesztegetni, akkor föl kell ismernünk, hogy a zárt keresztény társadalom felbomlása nem elsősorban valaminek, a — lét rendje és Jézus személyes példája szerint a polgári és az értelmiségi szerepeket egybefogó — kultúra fennállásának a vége, hanem valami másnak, annak a kezdete, hogy a létigazság személyes jellege a jövőben ne csak a keresztény vallás jegyében szerveződött európai kultúrákban, hanem a föld minden, nem keresztény kultúrájában is érvényesüljön, illetve hogy az igazság személyes tapasztalata ne csak a keresztény vallás hagyományait őrző emberek által legyen képviselhető. Ez azt igényli, hogy az értelmiségi szerepvállalás intellektuális megvilágításának jegyében és a Krisztus személyében kifejeződő kultúráképviselői igény nevében ismerjük el a kultúra transzcendens megalapozottságát, ismerjük föl benne a mindannyiunk számára közös létigazság megtapasztalását.

Ez a föltétele annak, hogy a polgár jelenbeli tanácsstalansága az értelmiségi szerepvállalást ne zavarja, hogy a kinyilatkoztatástörténet teológiai értelmezésé-

ben érvényesülő polgári, evolucionista szemléletet elutasítsuk, az Ó- és Újszövetséget a hagyomány egymással egyenrangú részeinek, a teljes Bibliát pedig egységes alkotásnak tekintsük. Sem az Ószövetség világát nem szabad nyersnek, durvának mondanunk pusztán azért, mert a polgári kultúratisztelet korabeli hiánya, a próféták kijelentéseiben a létre kérdező polgári és a léttapasztaló értelmiségi szempont (civilizáció és kultúra) viszonyának szabályozatlansága miatt ezen ontikus kettősségnek a konfliktusa direkt formában megmutatkozik, sem erről az ontikus kettősségről, vagyis kultúránk létben gyökerezettségéről nem szabad megfeledkeznünk pusztán azért, mert az evangélium direkt formában nem ejt szót róluk, s mert bizonyos föltételek teljesülése esetén lehetővé teszi ellentétük kiegyenlítését.

Mindez az jelenti, hogy az ezen kettősségről nem beszélő, de mélyen megélt és sorsában megszenvedő Jézus történetét nem elegendő a keresztény eszkatológia jegyében tárgyalnunk, hogy szükség van Jézus történeti személyének olyan ontikus-kultúrtörténeti megvilágítására is, amely az egyistenhitben két évezreddel ezelőtt végbement szakadást megvilágítja, amely a keresztény és a zsidó vallás közötti viszony értelmezését és elrendezését lehetővé teszi. Jelenti továbbá azt, hogy a keresztény kultúrák (a többivel együtt a magyar kultúra) hagyománya, mint természetesen annak idején Izrael hagyománya is a zsidó-keresztény Isten személyében megtestesített örök igazságot közvetítő és ezért teljes egészében személyesen képviselhető kultúrtörténeti léttapasztalat, vagyis a hagyomány intellektuális megvilágításának egyetlen, a személyes felelősségből részt vállalni akaró egyén számára hozzáférhetővé tételének sem lehet akadálya. Következik mindebből az is, hogy a hagyomány egyházi, vallási őrzését harmonikusan egészítheti ki az attól egyébként teljesen független, a maga nemében teljesen szuverén világi értelmiségi hagyományképviselő. Ennek megfelelően az európai kultúrközösségek zsidó hagyományú tagjai számára megteremtődik annak a szellemi föltétele, hogy a modern Európa keresztény alapítású nemzeti kultúráit a magukénak tekintsék, benne saját, kétezer évvel ezelőtt felfüggesztett kultúrájuk folytatására ismerjenek.

A kultúrhagyomány értelmiségi képviselője, a személyesen megtapasztalt igazság értelmiségi érvényesítése ma még sajátos európai jelenség, a zsidó-keresztény hagyományú kultúrák sajátja. Az értelmiségi hagyományképviselő kérdéseinek intellektuális megvilágítása annak lehetőségét rejti magában, hogy az európai civilizáció eredményeinek és a vele járó életformának a világméretekben való elterjedéséhez hasonlóan az értelmiségi szerepvállalás készsége is a föld minden népe között elterjed, és a többi, a kereszténnyel szemben nem személyes kultúrhagyományt is személyesen megjeleníthetővé, a modern világcivilizáció jelenségeivel egybehangolhatóvá, annak körülményei között érvényesíthetővé teszi. Míg a személyes hagyományú zsidóság e folyamat során a keresztény alapítású kultúrákban a sajátjára ismer, és korábbi kultúráképviselői képességét visszanyerve, vallási hagyományának megőrzése mellett ezen keresztény alapítású, de immár a zsidó-keresztény hagyomány egészét teljes értékűen megjelenítő kultúrák képviselőjét vállalja, az Európán kívüli személytelen kultúrákban az európai, keresztény vagy immár keresztény-zsidó szellemi-kulturális hatás a szellemi-kulturális bezárt-

ságból való kilépés, a saját hagyomány eleven hatóerővé válásának, a világcivilizáció áramába való bekapcsolódásának lehetőségét ígéri.

Ez a folyamat szoros összefüggésben áll az ökumenizmus kérdésével, hiszen mint az, ez is a különböző vallások, kultúrák, népek egymás közötti szellemi közlekedését, az emberi nem szellemi egységének realizálását jelenti. A katolikus egyház által kezdeményezett ökumenizmus és az értelmiségi hagyományképviselő intellektuális megvilágításának itt vázolt programja közötti különbség az, hogy míg az előbbi a — hagyományhoz kizárólag az egyházak közvetítésével kapcsolódó — polgárok eszkatologikus várakozásai, vallási tudata között kíván közvetíteni, az utóbbi a közeledést a hagyományt szuveréne is képviselő értelmiségiek kulturális tudatából kiindulva véli elképzelhetőnek. Ha számolunk azzal, hogy a világ egyetlen, bármilyen vallású polgárának sincs szüksége arra, hogy lelki békéjének megzavarodását kockáztatva, vallási tudatát más vallási szokások és tanítások megismerése útján szélesítse, ha elismerjük, hogy egyetlen egyház papjainak, klerikusainak sem az a tulajdonképpeni feladatuk, hogy a különböző vallások közötti kapcsolódási pontokat kutassák, és főképp ha belátjuk, hogy a vallási tudat — különösen ma, a kinyilatkoztatástörténet lezárulta után, valamint a keresztény társadalmak jelentős mértékben egyházi jellegű megszervezésének lezárulását követően — inkább lelki civilizációs (polgári), mintsem szellemi-kulturális (értelmiségi) jellegű, s ha másfelől számolunk az emberlét szellemi-kulturális (és nem lelki-civilizációs) megalapozottságával, akkor beláthatónak tűnik, hogy az egyház által meghirdetett és a maga nemében nagyon is korszerű ökumenizmus csak értelmiségi, szellemi-kulturális alapon indítható el, a különböző vallási hagyományok közeledése egyfelől csak ennek következménye lehet, másfelől sajátosságuk feladása, valamennyiük egyetlen vallásban való összeolvadása nem értelmes cél, és mint ilyen nem is kívánatos.

Kultúrtörténeti tájékozódásának forrásaiként Németh László a német eszmetörténeti-kultúrtörténeti műveket nevezi meg. Róluk így ír: "Alig ismert német tudósokban gyakran csodáltam meg, hogy mennyi emberi fogékonyság, gondolkodási tágasság maradhatott meg egy-egy szakma határain belül... Milyen mély tudós-beleélés egy-egy rövid tájékoztató műben... Az igaz, hogy a megértésük kissé fogalmi, rendszerré denaturáló, de mégis, melyik nép tudósai fáradtak ennyit, hogy a világ legkülönbözőbb civilizációit megértessék." Majd a maga sajátos szerepére utalva ezt mondja: "S épp nekünk, magyaroknak, akik a megértéshez tán valami szervezet-mélyi visszhangot tudnánk hozzáadni, lélektágító programunkhoz nagyon jó bevezető, útmutató egy ilyen német munka."

Számunkra teljesen nyilvánvaló, hogy a polgárlét uniformizáló hatásaitól megszabadulni akaró és az értelmiségi szerepvállalás realizálása érdekében annyit tevő Németh László tollából inkább gyötrelmes stiláris kényszerűség, a szükséges fogalmak szorongató hiánya, mintsem meggyőződéses biológiai determinizmus jele a "szervezet-mélyi" metafora. És hasonlóképpen úgy gondoljuk, nem torzítjuk el az életműben megnyilvánuló tendenciákat, ha a népnevelő retorika jegyében fogant "lélektágító program" kifejezésbe a magunk részéről a szellemi-kultúrtörténeti tapasztalat megfogalmazódásának, a létigazság intellektuális megvilágításának, az értelmiségi-prófétai szerep megújításának a lehetőségét belelátjuk. Szövegéből

egyértelműen kiderül, hogy az általa vállalt szellemi-kulturális célkitűzés inspiráló forrását a magyar kultúrában fedezi föl, amely a civilizáció-kultúra (polgári és értelmiségi szempont) kettősségét elsőként megtapasztaló, de a civilizációnak konvencionálisan az elsőbbséget megadó német kultúrával szemben az elsőbbséget (mint például az oroszok is) a kultúrának adja. A létre kérdező, a fogalmakkal operáló civilizáció elsőbbségének a konvenciója magyarázza a német eszmetörténeti-kultúrtörténeti munkák fogalmi világosságát, de egyben szárazságát, formalizmusát is.

Van azonban a magyar szellemi tapasztalatnak egy olyan sajátossága, amely a kelet-európai, az orosz gondolkodástól is megkülönbözteti, s amelyre az itt idézett szövegrészletben Németh László nem utal. Nevezetesen attól az intellektualista konvenciótól való mentessége, hogy akár a civilizáció, akár a kultúra elsőbbségének a jegyében polgári és értelmiségi szempont kettőssége intellektuális alapon, a fogalmak alkalmas kezelésének eredményeképpen elrendezhető. Ennek a kultúránkat megkülönböztető tapasztalatnak ad hangot a *Négy próféta* szerzője, amikor az értelmiségi szerep bibliai megalapozását keresi, amikor a léttapasztaló paradox bibliai gondolkodás jegyében és a szellemi-kulturális szempont megőrzése érdekében 1956 eseményei kapcsán. "az iga felvételére"; Isten büntetésének elfogadására, a nyers fizikai erő, a nagy civilizációk anyagi-technikai túlsúlya előtti meghódolásra szólít föl, vagy amikor szellemi tapasztalatának megszólaltatásáért küzdve, enged a fogalmi kényszereknek, a vitalista, fiziológiai metaforák álarcát magára veszi. Szellemi hagyatékához akkor vagyunk hívek, az általa képviselt törekvéseket akkor szolgáljuk, ha mindenekeelőtt az ő teljesítményére támaszkodva, megkíséreljük e fogalmi kényszerek feloldását.